

У. С. Р. Р. — Н. К. Г.
УПРАВЛІННЯ НАУКОВИМИ УСТАНОВАМИ

ТРУДИ
ХАРКІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ДОСЛІДНИКІВ ПРИРОДИ

ТОМ LV

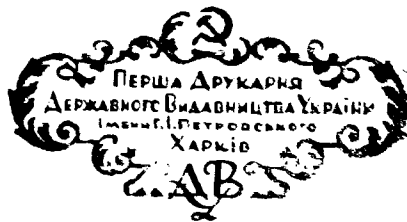
ЗАПИСКИ
НАУКОВО-ДОСЛІДЧОЇ КАТЕДРИ
ЗООЛОГІЇ

№ 2

TRAVAUX DE LA SOCIÉTÉ
DES NATURALISTES DE KHARKIV

VOL. LV

Бібліографічний опис цього видання вищено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Укрголовліт № 1419. 6 III 1930.
Зам. № 1301 Тираж 2.000.

Я. ЗУБКО

Матеріяли до вивчення фауни ссавців Полтавщини¹⁾

(Секція зоології хребтових при дослідній кафедрі зоології ХІНО)

(Спроба систематичного огляду)

Мамофавну Полтавщини вивчено ще дуже мало. Перші літературні дані про мамофавну Полтавщини що подаються К. Ф. Кеслером (18), пізніше проф. А. Чернаєм (11) належать ще до ХІХ ст. Однак дані ці досить обмежені й до того дуже застарілі.

Протягом ХХ ст. вийшло декілька робіт, присвячених виключно мамофавні Полтавщини — М. Шарлеманя (25), Фененка (22) та М. Гавриленка (3). З цих праць лише в роботі М. І. Гавриленка подається більш-менш повний перелік ссавців, що зустрічаються на Полтавщині. Але дані, що їх наводить автор, на жаль, не стверджуються в цій роботі будь-яким фактичним матеріалом (шкуркою з черепом тощо), тому їх не можна вважати за повноцінні в науковому відношенні²⁾. Дослідження фауни ссавців України може бути прискореним лише при пляновому, стаціонарному дослідженні за окремими районами. Таке дослідження по багатьох округах України вже переводиться: на Харківщині дослідження ссавців проводить О. О. Мігулін, на Київщині працюють мамологи М. Шарлемань і Підоплічка, на півдні України, зокрема на Одещині, працює проф.

¹⁾ В колишніх губерніяльних межах.

²⁾ М. І. Гавриленко надсилав свої збори А. В. Біянки, В. С. Виноградову та С. І. Огньову, які, очевидно, залишилися ще неоголошеними.

Бравнер, на Поділлі — проф. Храневич. Огож, поділяючи краєзнавчу методу дослідження фавни ссавців, автор протягом 3-х останніх років (1927 — 29) провадив дослідження мамофавни на терені округ колишньої Полтавщини. За цей час зібрано 400 екземплярів ссавців, змонтованих та оброблених разом з матеріялами Полтавського державного музею (200 екзем.). Матеріяли музею дозволив використати зав. природничим відділом цього музею М. І. Гавриленко, за що й висловлюю йому при цій нагоді велику подяку.

Праця ця не претендує ще на цілковите вичерпання теми, що, очевидно, можливе буде тільки після остаточного завершення дослідження. Цим разом автор має на меті, на підставі зібраного матеріялу та колекцій Полтавського держмузею, подати лише попередні відомості так про видовий склад, як і біологічні дані про географічне розселення ссавців Полтавщини.

— Закінчуючи коротеньку передмову про хід роботи та літературні дані фавни ссавців Полтавщини, за любую повинність свою висловлюю подяку дійсному членові нашої катедри О. О. Мігуліну, що в роботі моїй подав був низку цінних порад.

І. Загальні відомості про мамофавну Полтавщини в зв'язку з місцевою природою краю

Площею Полтавщина, в колишніх губерніяльних межах, дорівнює 4937 тисячам гектар. На півночі вона межує з Чернігівщиною, на сході — з Курщиною та Харківщиною, на півдні — з Дніпропетровщиною, на заході — з Київщиною та Херсонщиною. Площа Полтавщини схилена на південь - захід. Це доводить і напрямок річок, що належать виключно до басейну річки Дніпра. Найбільш розповсюдженим ґрунтом на Полтавщині є чорнозем, значну площу займають лісові суглинки та алювіяльні ґрунти, зовсім незначну частину займають піски та солонці.

Щодо фльори, то Полтавщину можна поділити на кілька районів: на північному заході її тягнеться лісова смуга з великою кількістю торфових (сфагнових) боліт, з силою північних рослин *Vaccinium Oxycoccus Drosera rotundi-*

folia тощо¹⁾). Найбільшу частину займає лісостеп, що проходить в середній частині Полтавщини. Тут ліс чергується з полем. Торфові північні болота трапляються рідко й зовсім не характерні.

Зрештою колишній Червоноградський та Кобилякський повіти мають характерну степову фльору й нагадують суміжну Дніпропетровщину. На Червоноградщині залишилися ще шматки цілинного степу з такою рослинністю, як ковиля, тирса, тинець тощо, та вкритого горбиками - байбаковинами, насипаними колишніми степовими тваринами — бабаками.

Таким чином, Полтавщина лежить на межі характерно виявленого степу та лісу з характерними північними сфагновими болотами в так званій лісостеповій, Дніпрянській провінції²⁾). Через це й фауна Полтавщини має мішаний характер, з переважаючими південними формами. Тут поруч зустрічаються так південні та південно-східні звірі, як і звірі північні. Це наочно доводять дані з порівняльної таблиці поширення ссавців Полтавщини та такої північної губернії, як от Московська³⁾).

З 57 форм ссавців⁴⁾ визначених для Полтавщини на сьогодні, є до 33 форм спільних з Московською губернею разом на Полтавщині відсутні 12 північних форм, зате водяться до 24 південних форм, відсутніх у Московській губернії.

Деякі ссавці зустрічаються на всьому терені Полтавщини, інші характерні для тієї чи іншої формації.

Так, в степовій формації зустрічаються: — *Citellus pygmaeus brauneri* Martino, *Sicista nordmanni* Keys et Blas, *Putorius eversmanni* Zess, *Vormela peregusna* guld. *Lagurus lagurus* Pall., *Alactaga jaculus* Pall., *Spalax microphthalmus* та ін.

¹⁾ С. Іллічевський (схема огляду фльори). Збірник „Полтавщина“ — том другий. Полтава, 1927, ст. 82.

²⁾ За О. О. Мігуліном — Зоогеографічний розподіл України на підставі поширення звірів. Визначник звірів України. Держ. Вид. України 1929 рік, стор. 48.

³⁾ Автор. Див. стор. 25.

⁴⁾ До згаданої кількості включені також ті відміни звірів, що їх для Полтавщини приводять різні автори, але без ствердження будь-якими фактичними матеріалами.

В лісовій формації зустрічаються: *Nyctalus noctula* Schreb., *Martes martes* L., *Meles meles* L., *Sciurus Vulgaris ucrainicus* Mig., *Diromys nitedula* Pall., *Evotomys glareolus* Schreb., *Mus sylvaticus moscuensis* ogn., *Mustela erminea* L. *Capreolus capreolus* L.

В водно - луговій формації поширені: *Myotis dasycneme* Boie, *Myotis daubantonii* Kuhl., *Neomys fodiens* Schreber., *Lutra lutra* L. *Lutreola Lutreola* L., *Arvicola terrestris* L. *Micromys minutus*, часто зустрічається також *Apodemus agrarius nikolskii*.

До житлової формації належать: *Crocidura Svaveolens* Pall., *Plecotus auritus* L. *Vespertilio murinus* L. *Mustela, nivalis nivalis* L., *Putorius putorius* L., *Rattus norvegicus* erxl, *Mus musculus* L т. ін.

Наприкінці, треба відзначити вплив людини на зміну фауни ссавців Полтавщини. Як говорять дані минулого краю, більша частина терену Полтавщини була покрита цілинним степом¹⁾.

Разом з іншими вищенаведеними степовими тваринами на Полтавщині були звичайними звірами бабаки. Поширюючись, людина розорювала степи, витісняючи бабаків, а це зрештою привело до загибелі останніх — тепер на Полтавщині бабаки вимерли. Барсук, відниха, бобер, кабан дикий, куни, уникаючи сусідства з людиною, разом із знищенням лісів поступово залишають край. В силу цих причин на Полтавщині давно зник дикий кабан, за останні роки зник бобер, у загрозливому стані також відниха, куна та нірка²⁾.

Всі виміри зазначені в міліметрах.

Загальна довжина тіла й голови дорівнює відстані від кінця носа до anus'a.

Довжина хвоста=відстані від anus'a до кінця хвоста.

¹⁾ а) С. Іллічевський „Схема огляду фльори“. Збірник „Полтавщина“, том 2, Полтава, 1927, ст. 82. б) Боллан „Описание Украины, в переводе с франц. Федора Устрялова“, изд. 1832.

²⁾ Щодо віднихи й куни, то тут не лише слід заборонити полювання, а потрібно також взяти їх під пильну охорону, утворивши по відповідних місцях низку заказників за пильним доглядом краєзнавчих мислівських та дослідно - наукових закладів.

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ ПОШИРЕННЯ ССАВЦІВ НА ПОЛТАВЩИНІ
ТА В МОСКОВСЬКІЙ ГУБЕРНІ

	Полтав-щина	Московська губ.	Загальні форми	Окремо	
				Півден. відм. яких немає в Москов. г.	Північ. в дм. яких немає на Полтавщині
<i>Nyctalus sculus</i> Palumbo	? ¹	—	—	+	—
<i>Nyctalus noctula</i> Schreb	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Nyctalus leisleri</i> Kühl.	?	д. пош.	?	—	—
<i>Pipistrellus nathusii</i> Keys et Blas	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Pipistrellus pipistrellus</i> Schreb	д. пош.	—	—	+	—
<i>Vespertilio murinus</i> L.	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Eptesicus serotinus</i> Schreb	?	—	—	+	—
<i>Myotis mystacinus</i> Kühl	?	д. пош.	?	—	+
<i>Myotis bechsteini</i> Kühl	?	—	—	+	—
<i>Myotis daubantonii</i> Kühl	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Myotis dasycneme</i> Boie	?	рід.	?	—	—
<i>Plecotus auritus</i> L.	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Rhinolophus hipposideros</i> Bechst.	?	—	—	+	—
<i>Sorex araneus</i> L.	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Sorex minutus</i>	рід.	д. пош.	+	—	—
<i>Crocidura snaveolens</i> Pall	д. пош.	—	—	+	—
<i>Crocidura leucodon</i> herm.	рід.	—	—	+	—
<i>Neomys fodiens leptodactylus</i> Satun	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Talpa europea brauneri</i> Sat.	д. пош.	—	—	+	—
<i>Talpa europea</i> L.	—	д. пош.	—	—	+
<i>Desmana moschata</i> Pall.	—	рід.	—	—	—
<i>Erinaceus europens rumanicus</i> Barr. Nam.	д. пош.	рід.	+	—	—
<i>Erinaceus europeus</i> L.	—	д. пош.	—	—	+
<i>Meles meles</i> L.	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Martes martes</i> L.	рід.	рід.	+	—	—
<i>Martes foina</i> Erxl.	рід.	—	—	—	—
<i>Putorius putorius</i> L.	д. пош.	д. пош.	+	+	—
<i>Putorius eversmanni</i> Less.	д. пош.	—	—	—	—
<i>Lutreola lutreola</i> L.	д. пош.	рід.	+	—	—
<i>Mustela nivalis</i> L.	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Mustela erminea</i> L.	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Vormela peregusna</i> Güld	рід.	—	—	+	—
<i>Lutra lutra</i> L.	рід.	рід.	+	—	—

¹) Означення: ? — тварини, про яких є вказівки авторів, але немає фактичних даних; д. пош. — досить поширено; рід. — рідко,

	Полтав-щина	Московська губ.	Загальні форми	Окремо	
				Півден. відм. яких немає в Москв. г.	Північ. відм. яких немає на Полтавщині
<i>Canis lupus</i> L.	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Vulpes vulpes</i> L.	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Lynx lynx</i> L.	—	рід.	—	—	+
<i>Ursus arctos</i> L.	—	рід.	—	—	+
<i>Spalax microphthalmus</i> güld.	д. пош.	—	—	—	—
<i>Sciuropterus ruscicus</i> Tiedem	—	рід.	—	—	+
<i>Sciurus vulgaris ucrainicus</i> Mig.	д. пош.	—	—	+	—
<i>Sciurus vulgaris varius</i> Kerr.	—	д. пош.	—	—	+
<i>Citellus suslicus avereni</i> Migul.	д. пош.	—	—	+	—
<i>Citellus pygmaeus</i> Pall.	рід.	—	—	+	—
<i>Diromys nitedula</i> Pall.	д. пош.	—	—	+	—
<i>Muscardinus avellanarius</i> L.	рід.	рід.	+	—	—
<i>Mus sylvaticus mosquensis</i> Ogn.	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Mus flavicollis flavicollis</i> Melch	д. пош.	—	—	+	—
<i>Mus musculus</i> L.	—	д. пош.	—	—	+
<i>Mus musculus hortulanus</i> Nordm.	д. пош.	—	—	+	—
<i>Rattus norvegicus</i> Erxl.	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Apodemus agrarius nikolskii</i> Mig.	д. пош.	—	—	+	—
<i>Micromys minutus</i> Pall.	д. пош.	рід.	+	—	—
<i>Evotomys glareolus</i> Schreb.	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Microtus arvalis</i> Pall.	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Microtus agrestis</i> L.	?	рід.	?	—	—
<i>Microtus oeconomus ratticeps</i>	?	д. пош.	?	—	—
Keys et Blas					
<i>Arvicola terrestris</i> L.	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Pitymys ucrainicus</i> Vinogr.	рід.	—	—	+	—
<i>Lagurus lagurus</i> Pall.	рід.	—	—	+	—
<i>Cricetus cricetus</i> L.	д. пош.	рід.	+	—	—
<i>Cricetulus migratorius bellicosus</i> charlem.	д. пош.	—	—	+	—
<i>Alactaga jaculus</i> Pall.	д. пош.	—	—	+	—
<i>Sicista montana</i> Meh	—	рід.	—	—	+
<i>Sicista nordmani</i> Keys et Blas	рід.	—	—	+	—
<i>Lepus europeus</i> Pall.	д. пош.	д. пош.	+	—	—
<i>Lepus timidus</i> L.	—	д. пош.	—	—	+
<i>Alce machlis</i> Ogilby	—	р.	—	—	+
<i>Capreolus capreolus</i> L.	рід.	рід.	+	—	—

Довжина вуха = відстані від самої верхньої частини вуха до нижньої.

Довжина задньої стопи = відстані від початку стопи до кінчика найдовшого пальця без кігтя.

Основна довжина черепа = відстані від основи різаків до переднього краю великого потиличного отвіру.

Кондилобазальна довжина = відстані від переднього краю міжщелепової кістки до заднього кінця потиличних сполучних бугрів.

Міжочкова ширина = відстані між боками чолової кістки між очима.

Вилична ширина = відстані від боків виличних дужок.

Chiroptera.—Летючі миші

Vespertilionidae.—Кажани

— *Nyctalus scivulus* Palumbo.—Великий рудий кажан

Остаточного на Полтавщині ще не виявлений, але оскільки його здобули багато північніше на Харківщині О. О. Мігулін, С. І. Огньов у Воронізькій губ., тому можна сподіватись, що цього кажана в майбутньому буде знайдено й на Полтавщині. За відомостями М. І. Гавриленка, великого рудого кажана застрілили одного разу біля хутора Климівки на Червоноградщині.

1. *Nyctalus noctula princeps* Ognev.—Вечерниця дозірна (див. табл. 1)

В авторових колекціях є 15 екз. з різних пунктів Полтавщини, зокрема — Перещепини, Диканьки, Жигалових млинів та. ін. Влітку 1928 року автор у великій кількості спостерігав цих кажанів в лісах понад Ворсклою в М. - Перещепинському районі. Тут доводилося знаходити кажанів в дуплах старих осик по 8—15 штук разом в одному гнізді. В лісі де водяться руді кажани, завжди можна чути їх голосне цикання. Руді кажани, що їх передержував автор, виживали в неволі порівнюючи добре. Перші дні

неволі кажани поводитися неспокійно, були злі, кусались, коли їх брали в руки, кусали одне одного, гризли дріт, силкуючись вибратись на волю. Через 2—3 дні кажани ставали вже зовсім спокійними. Вдень більше сиділи по закутках клітки, дримаючи і лише ввечері, по заході сонця, піднимали метушню. Їли кажани добре різних комах. Комах брали з пінцета і завжди поїдали у великій кількості.

Таблиця 1

Виміри <i>Nyctalus noctula princeps</i> Ognev	Довжина тіла	Довжина хвоста	Довжина передрам'я	Довжина вуха	Основ. дов- жина череп.	Конділоба- зальна довж.	Вилична ширина	Дов. верхн. ряду зубів.
70 ♀ с. Мал. Перещепина, Полт. окр. 28. VII - 28 р.	75	54	55	—	16,1	19	13	8
71 ♂ с. Мал. Перещепина, Полт. окр. 28. VII - 28 р.	89	55	54	15	16	19	13,2	8,1
72 ♂ с. Мал. Перещепина, Полт. окр. 28. VII - 28 р.	79	52	54	15	16	19	13,2	8,1
109 ♂ с. Мал. Перещепина, Полт. окр. 5. VIII - 28 р.	70	50	52,6	14	—	—	—	—
110 ♀ с. Мал. Перещепина, Полт. окр. 5. VIII - 28 р.	65,5	52,7	54,8	14,3	—	—	—	—
111 ♂ с. Мал. Перещепина, Полт. окр. 6. VIII - 28 р.	73,5	78,9	51	13,8	—	—	—	—
112 ♂ с. Мал. Перещепина, Полт. окр. 6. VIII - 28 р.	68	51	54,5	13	—	—	—	—

— *Nyctalus leisleri* Kuhl.—Кажан Лейслерів

На Полтавщині не виявлений, але його здобув К. Ф. Кеслер на Київщині, О. О. Мігулін на Харківщині, в колекціях М. Г. Мілютіна є екземпляри з Дніпропетровщини. З огляду на це можна вважати що Лейслерів кажан буде знайдений й на Полтавщині.

2. *Pipistrellus pipistrellus* Schreb.—Нетопир
малий

В авторових колекціях є лише один екземпляр з Кременчуччини за № 95 ♂ 10. VIII - 27.

3. *Pipistrellus nathusii* Keys et Blas. — Негопир Натузюсів (див. табл. 2)

В авторових колекціях є 20 екземплярів з М. - Перещепинського району. Всі 20 екз. було здобуто разом за ставнею в старому будинкові в хуторі Судіївці. Молоді екземпляри, що є в колекціях, різняться від старих не лише меншим розміром, а також темнобурим пофарбованням спини та значно сірішим черевком.

Таблиця 2

<i>Pipistrellus nathusii</i> Keys et Blas	Довжина тіла	Довжина хвоста	Довжина вуха	Довжина передрам'я	Основ. довжина череп.	Конділобазальна дов.	Вилична ширина	Дов. верх. ряда зубів
67 с. М. Перещепина, Полт. окр. 22. VIII - 28 р.	50	37	12,1	35,1	11,9	13	8	5,5
68 с. М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII - 28 р.	59	38	13	35	11,6	13	8	5,9
69 с. М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII - 28 р.	48,5	37,9	12	35	—	—	—	—
106 с. М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII - 28 р.	45	—	12,3	35	—	—	—	—
107 с. М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII - 28 р.	49	—	13	36,5	—	—	—	—
108 с. М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII - 28 р.	47	—	12,5	36	—	—	—	—

4. *Vespertilio murinus* L. — Звичайний двоколірний кажан

В авторових колекціях є лише 1 екз. двоколірного кажана за № 97 ♂ 15. VIII - 27. Кажан цей був зловлений на копах в селі Коновалівці на Червоноградщині й прожив у неволі ще 40 днів. В неволі цей кажан поведився спокійно; вдень більше сидів дрімаючи на одному місці і лише над вечір починав метушитися по клітці, силкуючись вибратися на волю. Їв двоколірний кажан різних комах, пив також молоко і взагалі виявляв занадто велику ненажерливість. Поїдаючи зараз до 20 коників, кажан не відмовлявся від комах, коли йому їх знову підносили через 2 — 3 години.

— *Eptesicus serotinus* Schreber — Пізній кажан

Пізній кажан на Полтавщині ще не виявлений¹⁾. Оскільки цей кажан приводиться проф. Чернаєм А. для Харківщини. Нордман здобув його на Дніпропетровщині, К. Ф. Кеслер на Київщині, тому можна вважати, що цього кажана в майбутньому буде здобуто й на Полтавщині.

— *Myotis mistacinus* kuhl. — Вусатий нічний
кажан

Вусатий нічний кажан на Полтавщині не виявлений. За вказівками К. Ф. Кеслера (18), Блазіус і Сіماشко констатують цю форму для всієї України. На півдні України останніми часами цього кажана констатував проф. Бравнер.

— *Myotis bechsteini* kuhl — Нічний кажан
Бехштейна

На Полтавщині не виявлений. Професор Чернай і Сомов приводять цього кажана для Харківщини, але О. О. Мігуліну за останні часи тут констатувати його не довелося.

5. *Myotis daubantonii volgensis* Everm. — По-
надводний нічний кажан

В авторових колекціях є один екземпляр за № 98 ♀, 16. VII — 29 з хутора Яблонева на Лубенщині. Цього кажана А. Ф. Кеслер констатував для Києва та в губернях, що належали до Київського учбового округу. Проф. А. Чернай приводить цього кажана для Харківщини, Дніпропетровщини та Криму. О. О. Мігулін (1) за останній час констатував цього кажана як значно поширену форму на Харківщині. На Полтавщині цей кажан також досить поширений.

— *Myotis dasycneme major* Ognev. — Ставковий
нічний кажан

На Полтавщині цей кажан не виявлений. Для Харківщини приводиться ставковий кажан Сомовим і Аверіном;

¹⁾ М. І. Гавриленко (констатує на Полтавщині так Пізнього кажана як і Вусатого та Ставного нічних кажанів. Але оскільки фактичних матеріалів, які б стверджували ці дані, немає, тому питання про розповсюдження цих кажанів на Полтавщині залишається поки що невиявленим.

але О. О. Мігуліну останніми часами тут цього кажана констатувати не довелося. Для Херсонщини ставкового кажана приводить проф. Бравнер.

6. *Plecotus auritus* L.—Вухань (див. табл. 3)

Таблиця 3

Виміри <i>Plecotus auritus</i>	Довжин тіла й голови	Довжина хвоста	Довжина гомілки	Довжина передг'я	Довжина вуха	Довжина козелка	Основна довжина черепа	Конділобазальна дов. черепа	Вилична ширина	Довжина верхн. ряду зубів
60 ♂ М. Перещепина Полт. окр. 20. VIII—28 р. .	47,2	—	19,5	41,1	43,2	18,5	14,4	16,1	—	7
61 ♂ М. Перещепина Полт. окр. 20. VIII—28 р. .	42,5	—	20,4	39	43	18	14	15,8	—	7
62 ♂ М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII—28 р. .	43	50	19	39	37	17	14	15,2	8,2	7
63 ♀ М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII—28 р. .	46,5	—	18,7	38,9	45,5	15	14	16	—	6,8
64 ♀ М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII—28 р. .	42,6	50	18,5	39	35	15	14,4	16	9	7
65 ♂ М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII—28 р. .	48	50	20	38	35	—	14,5	16	—	7
66 М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII—28 р. .	—	—	19	38,8	36,2	15	14	15,9	—	7
101 ♂ М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII—28 р. .	42	—	—	35,5	33,5	—	—	—	—	—
102 ♀ М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII—28 р. .	40,5	—	—	39,1	33,1	—	—	—	—	—
103 ♀ М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII—28 р. .	41	—	—	41	44	—	—	—	—	—
104 М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII—28 р. .	43	—	—	41	33	—	—	—	—	—
105 М. Перещепина Полт. окр. 22. VIII—28 р. .	—	—	—	39	35	—	—	—	—	—

В авторових колекціях є 30 екз. вуханів з М. Перещепинського району. На Полтавщині вухани досить розповсюджені. Влітку 1928 р. автор спостерігав в хут. Судіївці цих кажанів в численній кількості. Всі 30 екз. було спіймано в старій клуні селянина Карнауха з Судіївки. В колекціях є обидва типи пофарбовання.

Rhinolophidae. — Підковники

— *Rhinolophus hipposideros* Bechst.—Малий підковник

Малий підковник на Полтавщині не виявлений. На Харківщині добув одного екз. Н. Сомов. К. Ф. Кеслер (18) приводить малого підковника для Київщини.

Insectivora.—Комахоїди

7. *Talpa europea brauneri* Sat.—Кріт
(див. табл. 4)

В колекціях Полтавського держмузею є 11 екз. кротів з м. Полтави. Кроти на Полтавщині досить розповсюджені. З біології крота є ще багато не дослідженого, не чітко виявлено також питання щодо ролі крота в сільському господарстві.

Таблиця 4

Виміри <i>Talpa europea brauneri</i> Sat	Довжина тіла	Довжина хвоста	Довжина задн. стопи
25 Полтава 6. VII — 19	179,5	36	17,4
109 ♀ Садівництво (Полтава) 6. VII—19 .	150	35	20
12 Полтава 16. VI — 29	142,4	37	21
110 ♀ Садівництво (Полтава) 29. V—20 .	150	32	19
119 Полтава 1. IV — 21	—	—	—
120 Полтава 4. IV — 21	—	—	—
90 Полтава 28. II — 20	135	23	20
95 Полтава 5. III — 20	160	25	20
26 Полтава 9. VII — 19	155	32,2	15,5
91 Полтава 1. VIII — 20	145	32	13

8. *Erinaceus europaeus rumanicus* Barr-Ham.—

Їжак

В авторових колекціях є 2 екз. з Полтави. На Полтавщині їжак досить поширений. Автор спостерігав часто їжаків так на полі, як і в садках та біля осель. Селяни часто передержують їжаків в коморах та льохах, де вони винищують мишей.

9. *Sorex araneus araneus* L.—Мідиця темнозуба
(див. табл. 5)

Автор здобув на Полтавщині 5 екз. темнозубих мідиць. На Полтавщині темнозубі мідиці досить поширені. Два екземпляри цих мідиць автор зловив в лісі коло води, які по офарбленню значно чорніші від нормальних, черевце теж мають сіре з яскраво виявленим іржаво-жовтим відтінком.

Таблиця 5

Виміри <i>Sorex araneus</i> <i>araneus</i> L	Довжина ті- ла й голови	Довжина хвоста	Довжина задн. стопи	Основна довж. черепа	Конділоба- зальна дов.	Міжочова ширина	Довж. верх. ряда зубів	Дов. нижн. ряда зубів
17 ♂ Жигалові млини Полт. окр. 28. IV—27	71	35	12	—	—	—	—	7,8
18 ♀ Жигалові млини Полт. окр. 28. IV—27	73	43	13	—	—	4,1	8,2	8
36 ♀ Триби Полт. окр. 15. VII—27	70	38	13	15,3	18,3	4	8,3	8
87 Диканька Полт. окр. 28. IX—29 .	63,5	38	13	—	—	—	—	—
39 Триби Полт. окр. 26. VII—27 .	70	40	13	15,6	18,1	4,1	8,9	8,1

10. *Sorex minutus minutus* L.—Мала темнозуба
мідиця

Один екз. малої мідиці є в Полтавському держмузеї. Мала темнозуба мідиця багато рідкіш зустрічається на Полтавщині за звичайну мідицю. Авторіві за 3 роки не пощастило здобути жодного екземпляра.

11. *Crocidura suaveolens suaveolens* Pall.—Звичайна білозуба мідія (див. табл. 6)

В авторових колекціях є 3 екз. з м. Полтави. Один екз. цієї мідії виймано взимку 3. I—29 р. в шахві кладової. Звичайні білозубі мідії авторові попадалися виключно біля осель.

Таблиця 6

Виміри <i>Crocidura Suaveolens suaveolens</i> Pall	Довжина тіла й голови	Довжина хвоста	Довжина задн. стопи	Основна довжина черепа	Конділобазальна довжина черепа	Міжочкова ширина черепа	Довжина верх. ряду зубів
37 Павленки (Полт.) 15. VIII—27 р.	58	32	11	—	16,2	4,1	7,1
81 ♀ Полтава 3. I—29 р.	48,6	23	11	14,5	16,5	4,1	7,2
88 Павленки (Полтава) 10. IX—27	45	—	11	14,5	16,8	4,2	7,9

12. *Crocidura leucodon leucodon* Herm.—Вухата білозуба мідія

В авторових колекціях цієї мідії немає, але на території Полтавщини в свій час її здобуто Н. Зарудним (біля річки Орчика). Здобуті примірники знаходяться в колекціях зоологічного музею Ленін. Академії Наук за №№ 6502, 6501.

13. *Neomys fodiens* Schreber.—Рясноніжка (див. табл. 7)

Таблиця 7

Виміри <i>Neomys fodiens leptodactylus</i> Satun	Довжина тіла й голови	Довжина хвоста	Довжина задн. стопи	Основна довжина черепа	Конділобазальна довжина черепа	Міжочкова ширина черепа	Довжина верх. ряду зубів	Довжина нижн. ряду зубів
35 ♀ Триби, Полтав. окр. 16. VII—27 р.	90	65	20	—	—	5	11,1	10,5
80 ♀ Пушкарівка Полт. 14. VII—28 р.	90	65	20,4	—	—	5	11,1	10,5

Автором здобуто 2 екз. з околиць Полтави, обидві рясноніжки спіймано коло болота. На Полтавщині рясноніжки досить поширені. Екземпляри, що є в колекціях автора, належать до підвиду *Neomys fodiens leptodactylus* Satun.

Rodentia.—Гризуні

14. *Sciurus vulgaris ucrainicus* Mig.—Вивірка (див. табл. 8)

В авторових колекціях є два екземпляри з Диканьки, 5 екз. є в колекціях Полтавського державного музею. Вивірки на Полтавщині досить поширені так в лісовій, як і в лісостеповій частині.

Селянин Петренко з Брусії Диканського району розповідав, що влітку 1929 р. він спостерігав в лісах понад Ворсклом біля х. Петренків вивірок десятками. Вивірки часто забігали на городи і шкодили сояшникам, вигризаючи насіння. Автор дійсно забив тут одну вивірку в той час, коли вона вигризала сояшники, сидячи на землі біля сосни. При порівнянні з вивірками Харківщини (з Змійова) виявилось, що вивірки з Полтавщини мають темнішу пофарбованість так літнього, як і зимового хутра.

Таблиця 8

Виміри <i>Sciurus vulgaris</i> <i>ucrainicus</i> Mig.	Довжина ті- ла й голови	Довжина хвоста	Довж. задн. стопи	Довжина вуха	Основна довжина черепи	Конділоба- зальна дов- жина черепа	Міжочкова ширина	Вилична ширина	Довжина носових кісток
105 ♀ Рудне, Полт. окр. 14. IV — 20	290	170	55	20	—	—	—	—	—
106 ♂ Рудне, Полт. окр. 13. V — 20	250	185	50	20	—	—	—	—	—
5 ♀ Рудне, Полт. окр. 10. IV — 13	—	—	—	—	—	—	—	—	—
101 ♂ Рудне, Полт. окр. 14. IV — 20	290	165	60	25,3	—	—	—	—	—
20 ♀ Диканька, Полт., окр. 6. VII — 27	230	181	60	31	42	49	20	32,1	15

15. *Citellus suslicus averini* Mig.—Рябий ховрашок

В авторових колекціях є 8 екз. з Шишацького та Решетилівського районів Полтав. окр. На Полтавщині рябий ховрашок досить розповсюджений, зустрічається під самою Полтавою. М. І. Гавриленко ласкаво мене повідомив, що він виявив свіжого ховрашка в шлункові підорлика, забитого 3 жовтня 29 р. біля села Балясного.

16. *Citellus pygmaeus brauneri* Martino.—Сірий хаврашок

В Полтавському держмузеї в колекціях є 1 екз. з хутора Бучок. Сірий ховрашок в значній кількості водиться в степовій частині на Червоноградщині, де констатовано його поширення на захід аж до села Чутова.

— *Marmota bobac* Müller.—Бабак

На Полтавщині раніш бабаки були досить поширені. В свій час К. Ф. Кеслер і проф А. Чернай констатували розповсюдження бабаків для Лубенщини та Червоноградщини. За даними М. І. Гавриленка (3) останні відомості про бабаків відносяться до 1912 року, коли ще можна було зрідка спостерігати поодинокі пари бабаків на цілих степах Червоноградщини. Тепер бабаків на Полтавщині немає, їх можна вважати тут за вимерлих тварин.

— *Castor fiber* L.—Бобер звичайний

За даними Фененка (22) в 1910 р. (в озері Світличному) біля Кременчука жило до 15 штук бобрів. Поодинокі пари бобрів тут можна було ще спостерігати в 1920 р. Тепер бобрів на Полтавщині немає. Їх можна вважати, як і бабаків, за вимерлих тварин.

Muscardinidae.—Вовчки

17. *Diromys nitedula obolenski* Ognev.—Вовчок лісовий

В авторових колекціях є один екз. з Диканьки, за № 32 ♂ 7. VIII—27. Вовчок лісовий, на Полтавщині до-

силь поширений, хоч дуже мало відомий місцевому населенню. Зокрема вовчки досить поширені в лісах Диканського району. Гр. Вовк,—лісник Диканського заповідника „Парасоцьке“—розповідав, що йому часто доводилося спостерігати в дуплах старих дерев вовчків цілими виводками.

18. *Muscardinus avellanarius* L.—Вовчок горішковий

Вовчка горішкового на Полтавщині автор не виявив, але в свій час А. Ф. Кеслер констатував розповсюдження цього вовчка так на Полтавщині, як і на Київщині.

Muridae.—Миші

19. *Cricetus cricetus* L.—Звичайний хом'як

В колекціях автора є 8 екз. з Диканського району, за № 24 ♀ 15. VIII—27 і № 91 ♂ 15. VIII—27. На Полтавщині хом'яки досить поширені і відзначаються загально-солом'яним пофарбованням верхньої частини хутра, порівнюючи світлішим за хутро хом'яків Харківщини. Обмежена кількість екземплярів не дозволяє остаточно судити до якого підвиду відносяться хом'яки з Полтавщини. Автору доставлено також 3 шкурки чорних хом'яків.

20. *Cricetulus migratorius bellicosus* Charlemaп.—Сірий хом'ячок

Автор здобув один екземпляр з Диканського району № 93 ♂ 20. V—29. Сірий хом'ячок досить поширений на Полтавщині. Вчитель з Диканьки К. Міхно розповідав, що йому часто приносили учні живих хом'яків до школи, які швидко звикались з неволею і вже через 3—4 дні остільки ставали ручними, що вільно їли з рук зерно.

21. *Evotomys glareolus isticus* Miller.—Лісова нориця

Автором здобуто лише 1 екземпляр в Трибах коло Полтави № 42 ♂ 15. VIII—27. На Полтавщині ця нориця поширена, але попадається досить рідко. Декілька екз. цієї нориці є також в Полтавському держмузеї.

— *Microtus oeconomus ratticeps* Keys et Blas.—
Нориця щуроголова

На Полтавщині автором не виявлена. Немає також ніякого фактичного матеріалу, що свідчив би про розповсюдження щуроголовки на Полтавщині¹⁾.

— *Microtus agrestis* L.—Нориця темна

За даними М. І. Гавриленка (3) ця нориця зустрічається на Полтавщині, але фактичних матеріалів, які б потверджували ці дані, немає. Автор тому вважає питання про розповсюдження на Полтавщині так темної нориці, як і нориці крисоголової невиявленим.

22. *Pitymys ucrainicus* Vinogr.—Нориця
українська

На Полтавщині цю норицю автор не виявив, але І. Г. Підоплічко (19) на основі совиних риганців констатує українську норицю так для Полтавщини, як і для Київщини. В. С. Виноградов (26) приводить цю норицю також для Харківщини. В майбутньому слід потвердити дані І. Г. Підоплічка находженням цієї нориці звичайним шляхом (шкурки з черепом).

23. *Microtus arvalis rossiae meridionalis*
Ognev.—Нориця звичайна (див. табл. 9)

В колекціях автора є 35 екз. з різних пунктів Полтавщини. Сіра нориця найбільш розповсюджена поміж інших нориць. Автор виловлював цих нориць в лісі, на полі під копами, луках, біля осель в соломі й ін. Влітку 1928 року ці нориці в численній кількості попадалися під копами.

24. *Lagurus lagurus* Pall.—Нориця степова
(див. табл. 10)

В авторовій колекції є 5 екземплярів з хут. Коновалівки на Червоноградщині. Степова нориця поширена не

¹⁾ М. І. Гавриленко приводить щуроголову норицю для Полтавщини, але фактичних матеріалів, які б потверджували ці дані, у автора немає. При перегляді колекції Полт держ. музею щуроголової нориці теж не виявлено.

Таблиця 9

Виміри <i>Microtus arvalis rossiae meridionalis</i> Ognev	Довжина тіла й голови	Довжина хвоста	Довжина задн. стопи	Конділобазальна довжина	Вилична ширина	Довжина н.-сов. кісток
13 ♀ Триби Полтавськ. окр. 18/IV — 27	100	36	15,5	24,2	—	—
54 Нижні Млини Полт. окр. 15/X — 27	110	38	16	23,3	14,5	7,2
40 ♂ Нижні Млини Полт. окр. 23/VII — 27	100	33	16	26,9	13,2	7
31 ♂ Диканька Полт. окр. 6/VIII — 27	125	42	18	22	15,6	8
53 ♂ Жигалові Млини, Полт. окр. 15/X — 27	89	28	16	—	12,9	6,5
56 ♂ Жигалові Млини. Полт. окр. 15/X — 27	100	32	15	23,5	—	—
42 ♀ Триби, Полтавськ. окр. 15/VIII — 27	93	45	17	—	13,2	7,1
41 ♂ х. Вільний, Червоногр. окр. 15/VII — 27	120	38	16	26,6	15	8

Таблиця 10

Виміри <i>Lagurus lagurus</i> Pall	Довжина тіла й голови	Довжина хвоста	Довжина задн. стопи	Довжина вуха	Оновна довжина черепа	Конділобазальна довжина	Вилична ширина	Міжкова ширина	Довжина н.-сов. кістки
86 ♀ Коновалівка, Полт. окр. 15/IV — 27	86,4	12,8	13,6	—	—	23,8	14,9	3,5	7,1
83 ♂ Поле Педтехнікуму (Червоноград) 14/IV — 28	81	—	13,8	—	20	21	14,8	3	5,8
89 ♀ Коновалівка, Полт. окр. 15/X — 29	88	12,5	13,9	5,2	21	23,1	14,1	3,1	6,1
90 ♂ Коновалівка, Полт. окр. 16/X — 29	78,2	—	13	5,5	20	21,1	14	3	6

лише в степовій частині, але також і в лісостеповій частині Полтавщини. Селяни села Заїченець Опошнянського району розповідають, що в них досить часто ці нориці

попадаються на полі. М. І. Гавриленко здобув цю норицю на полі садівництва біля Полтави. 16/X — 29 авторові було доставлено 2 екз. степових нориць-самок, у яких при вскриванні було виявлено ембріони (по 4 шт.). Знаходження ембріонів у степових нориць в жовтні місяці доводить про те, що ці нориці розмножуються на протязі літа 5—6 разів.

25. *Arvicola terrestris* L.—Нориця водяна

В колекціях автора є один екземпляр з с. Шишаків. Водяна нориця досить поширена на Полтавщині. Одного разу автор знайшов у болоті між рогозом коло села Пушкарівки гніздо водяної нориці з двома ще сліпими пацючками.

Murinale.—Справжні миші

26. *Erimys norvegicus* Erh.—Пацюк

Пацюк численно поширений на Полтавщині. Одного разу авторові довелося спостерігати біля Нижніх Млинів водяних пацюків в лісі, коло води, пооддаль від житла. Пацюки жили в норах поміж корінням старих пеньків. В одному гнізді було знайдено 6 малих крисят.

—*Rattus rattus* L.—Пацюк чорний

На Полтавщині цей пацюк не виявлений. На Україні чорного пацюка здобув проф. Бравнер (23) в Одесі, К. Ф. Кеслер — у Києві.

27. *Sylvaemus flavicollis samaicus* Ogn.—Велика лісова миша, або скакун (див. табл. 11).

В авторових колекціях є 15 екземплярів з різних пунктів Полтавщини. Скакун досить поширений на Полтавщині. Авторові доводилося спостерігати цю мишу не лише в лісі, а також біля осель. Взимку 1928 року спіймано двох екземплярів скакунів в самій Полтаві в льосі (див. табл. 11).

28. *Sylvaemus sylvaticus mosquensis* Ognev.—Мала лісова миша (див. табл. 12)

В авторових колекціях є 20 екз. цих мишей. Мала лісова миша водиться рівнобіжно із скакуном, але попадається

Таблиця 11

Виміри <i>Sylvaemus flavicollis samaricus</i> Ogn.	Довжина тіла й голови	Довжина хвоста	Довжина задн. стопи	Довжина вуха	Основна довжина черепа	Конділобазальна довжина	Вилична довжина	Міжочкова ширина	Довжина носових кісток
43 ♀ Триби, Полт. окр. 15/VII — 27	105	93	25	—	—	28,2	15,3	5	7
30 ♂ Диканська, Полт. окр. 6/VIII — 27	105	102	24	—	—	27,8	—	—	—
33 ♀ Триби, Полт. окр. 15/VII — 27	98	98	24,6	—	—	—	—	—	10
45 ♂ Триби, Полт. окр. 23/IV — 27	74	85	23	—	—	—	—	—	—
28 ♀ Диканька, Полт. окр. 6/VIII — 27	100	102	25	—	—	26,2	15	4,6	11
27 Триби Полтав. окр. 15/VII — 27	94	93	25	—	—	24,8	14	5	9,1
76 ♂ Полтава 28/XII - 28	100	91	23	—	—	25	13,5	5	9,9
25 ♂ Диканька, Полтав. окр. 6/VIII — 27	97	89	23	—	—	24,9	—	4,6	9,6
47 ♀ Диканька, Полтав. окр. 8/VIII — 27	102	105	25	—	—	25,5	—	4,7	11
29 ♂ Триби, Полт. окр. 10/VII — 27	90	90	24	—	—	—	—	—	—

Таблиця 12

Виміри <i>Sylvaemus Sylvaticus mosquensis</i> Ognev	Довжина тіла й голови	Довжина хвоста	Довжина задн. стопи	Конділобаз. дов. черепа	Вилична довжина черепа	Міжочкова ширина черепа	Довжина носових кісток
78 ♂ х. Вільний, Червоноград. окр. 10/VII — 28	81	75	20	22,2	—	4,5	—
12 ♂ Триби, Полт. окр. 23/IV — 27	82	84	22	—	—	—	—
52 ♂ Нижні Млини, Полт. окр. 15/X — 27	72	67	20	21,1	11,2	—	—
26 Триби, Полтав. окр. 15/VII — 27	94	68	19	22	—	4,1	9,5
55 ♀ Нижні Млини, Полт. окр. 29/X — 27	87	52	21,6	—	—	—	—
48 ♂ Диканька, Полтав. окр. 7/VIII — 27	80	67	20	—	—	—	—
55 ♀ Нижні Млини, Полт. окр. 29/X — 27	87	—	21,5	—	—	—	—

частіше від останнього. Авторіві попадалися більше темно-сірі екземпляри, дуже подібні на мастю до хатньої миші.

29. *Apodemus agrarius nikolskii* Migul.—Польова миша (див. табл. 13)

Автор здобув 10 екз. з Трибівського лісу біля Полтави. Польова миша попадалася виключно в лісі на низинах, що заливалися водою. Один екземпляр був пійманий на горищі дитячого будинку тут же в Трибах.

Таблиця 13

Виміри <i>Apodemus agrarius nikolskii</i> Miguln	Довжина тіла й голови	Довжина хвоста	Довжина задн. стопи	Конділобаз. довжина черепа	Вилична ширина	Міжкова ширина	Довжина носових кісток
21 ♂ Триби, Полт. окр. 20/VII — 27	92	84	18	25	13	—	10
16 ♂ Триби, Полт. окр. 19/IV — 27	94	74	19	—	—	—	—
14 ♂ Триби, Полт. окр. 23/IV — 27	101	78	19,5	23,9	12,3	—	10,5
44 ♀ Триби, Полт. окр. 18/VII — 27	85	63	18	20,5	—	—	—

30. *Microtus minutus* Pall.—Миша малесенька (див. табл. 14)

В авторових колекціях є 5 екз., крім того зібрано велику кількість гнізд і до 100 екз. різного зросту мишат¹⁾. На Полтавщині миша малесенька досить розповсюджена, зокрема авторіві доводилося спостерігати у великій кількості цих мишей в болоті коло села Пушкарівки. Це болото²⁾ має площину з $1\frac{1}{2}$ гектара, неглибоке, заросле рогозом. Автор протягом 3-х років відвідував мишаче болото влітку і завжди знаходив там велику кількість гнізд миші малесенької. Що тут справді багато водиться мишей, доводять такі дані: на протязі літа 1928 р. було знайдено до

¹⁾ За два роки зібрано багатий біологічний матеріал, на цей раз подається лише попередні відомості.

²⁾ Яке ми в своїх дослідах і зємо — „Мишаче“.

70 гнізд ; в 1929 р. лише за 2 рази знайдено 40 гнізд. Як відомо авторові, в літературних джерелах не знаходимо вказівки про виявлення в такій великій кількості мишей малесеньких.

Гнізда миші малесенької мають округлу форму, стиснуті зверху вниз, інколи витянуті в довжину (див. мал. 1), з пересічною довжиною діаметру 90—120 міліметрів. Вхід в гніздо міститься збоку (див. мал. 2) і добре помітний в старих гніздах, в гніздах з мишатами вхід завжди був замощений стеблами верхнього шару гнізда¹⁾. Гнізда, що їх знаходив автор, були збудовані виключно з рогозу, в середині вимощені шаром пуху з дрібно посіченого рогозу; зовнішній шар гнізда складався з грубше подертих стеблинок рогозу.

Мал. 1. Гнізда миші мелесенької, знайдені в мишачому болоті 10/X — 29 р. (п'ятеро гнізд були з малими мишатами). (Фот. автора)

Прикріплялись гнізда до 4—6 стеблин на віддаленні $\frac{3}{4}$ —1 метр від поверхні води. Стебла рогозу, до яких закріплялись гнізда, були подерті зверху на поздовжні стьожки, які й впліталися в зовнішньому шарові стінок гнізда (див. мал. 2).

Плодиться миша малесенька 4—5 разів на літо, перша генерація появляється в кінці травня, чи то спочатку червня, остання буває в жовтні місяці. Очевидячки, тут є

¹⁾ Автор переглянув більше 100 гнізд з малими мишатами і не помічав, щоб вхід у гніздо був затулений пучком стороннього листа, як це значиться за даними М. А. Зарудного — С. Біхнер, *млекопитающие*. Брокгауз и Ефрон, ст. 471.

певна залежність від пори зростання рослин де водиться та на яких влаштовує свої гнізда миша малесенька. Автор був відвідав болото 15/V—28 р. і не знайшов жодного гнізда (рогоз був ще низький — $1\frac{1}{2}$ m). Через місяць (16/VI)

Мал. 2. Гніздо миші малесенької: а) вхід в гніздо, б) подерті та вплетені листки рогозу, на яких трималось гніздо. (Фот. автора)

того ж року було знайдено 8 гнізд з малими мишатами і декілька гнізд вже порожніх (рогоз був високий, густий). Восени 29 року автор знайшов декілька гнізд з малими мишатами 10 жовтня (кущі рогозу, на яких знайдено гнізда, залишались ще зеленими).

В гніздах, що попадалися авторові, було пересічно 6—7 мишат, рідкіш траплялися гнізда з 8 мишатами, одного разу було знайдено гніздо з 10 мишатами.

Улюбленою формациєю для мишей малесеньких можна вважати болото, заросле рогозом чи то ін. по-

дібною рослинністю. Автором було обслідувано поле, що межувало з Мишачим болотом і жодного гнізда не було знайдено, не виявлено також мишей малесеньких на цьому ж полі під копами. Неволю миші малесенькі переносять порівнюючи добре. Одного разу у автора жило 5 штук мишей малесеньких, які були вирощені з малих мишат. Їли миші малесенькі різні крупи, конопляне насіння, хліб, пили молоко й воду.

В неволі миші прожили два місяці і були страчені для виготовлення шкурок.

Таблиця 14

Виміри <i>Micromys minutus</i> Pall	Довжина тіла й го- лови	Довжина хвоста	Довжина задн. ступи	Конділобаз. довжина	Вилична ширина	Міжкова ширина	Довжина носов. кісток
73 ♀ Пушкарівка, Полт. окр. 14/VIII — 28 . . .	61,5	62	15	17,8	10	4	—
74 ♀ Пушкарівка, Полт. окр. 14/VIII — 28 . . .	59	62,5	15	17,8	10	4	6
75 Пушкарівка, Полтав. окр. 16/IX — 28 . . .	46	62,5	14,5	17,9	10	4	6,8
84 Пушкарівка, Полтав. окр. 16/IX — 28 . . .	59	61	15	17	—	4	4,5

31. — *Mus musculus hortulanus* Nordm. — Хатня миша

В колекціях автора є 10 екз. хатньої миші. Хатня миша на Полтавщині досить поширена. В Полтавському музеї в колекціях є 1 екз. хатньої миші рябий — явища часткового альбінізму.

Spalacidae. — Сліпаки

32. *Spalax microphthalmus* Güld. — Сліпак

В колекціях Полтавського держмузею є 2 екз. сліпаків. Сліпак на Полтавщині досить поширений так в степовій, як і в лісостеповій частині.

Zapodidae. — Мишівки

33. *Sicista nordmani* Keys et Blas. — Мишівка південна

В авторових колекціях є 1 екз. з Червоноградщини за № 82 15.V — 27. 2 екз. знаходиться в колекціях Полтавського держмузею, з хутора Свинківки за №№ 52, 81 обидві самки здобуті в 1915 р. Ця мишівка розповсюджена не лише в степовій частині, а також і в лісостеповій частині Полтавщини.

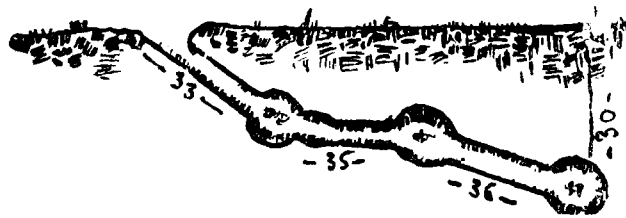
Dipodidae.— Тушкани

34. *Alactaga jaculus* Pall.— Великий тушкан

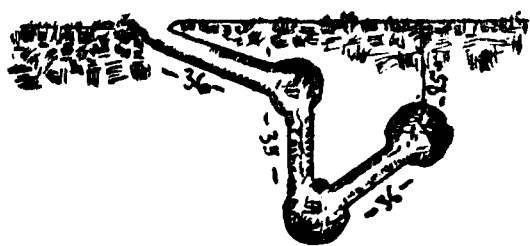
В авторових колекціях є 2 екз. з Диканського району за № 22—22.VIII—27 і № 95—15.VIII—29. Тушкани досить поширені на Полтавщині, зокрема в великій кількості автор спостерігав тушканів в Диканському та Гадяцькому районах.

В околицях Диканьки автором розкопано 3 нори тушканів, коротенький опис яких і подається нижче.

Коло входу в нору завжди була насипана куча землі, розкидана й прим'ята зверху. Вертикальний діаметр входу, що мав форму пів'яйця, дорівнював 6—

Мал. 3

Мал. 4

Мал. 5

9 см, поземий 5—10 см. Головний хід нори проходив під гострим кутом до поверхні землі і на віддаленні 24—26 см повертався в бік (під тупим кутом). На такому ж приблизно віддаленні від першого повороту хід знову повертався вже в протилежний бік і зрештою закінчувався дуплом (див. мал. 3—4), чи то було ще третє коліно вже без дупла (див. мал. 5). В згаданих перших двох норах при кожному повороті була дуплина, що по формі й величині нагадувала останнє дупло. В одній норі (мал. 3) в другій дуплині було знайдено гніздо, в якому був зловлений тушкан. З огляду на це можна вважати дуплини при повертанні головного ходу як за додаткові дупла, в яких тушкани при потребі влаштовують свої гнізда. Гнізда тушканів, що їх знаходив автор при розкопках нір, були влаштовані з різних рослинних волоконць.

10. X — 29 р. авторові був доставлений з Диканьки вел. тушкан, який живе в неволі вже більше як 4 місяці. Живе тушкан в просторній клітці, затягнутій з боків дротяною сіткою (довж, 100 см, ширина 80 см, висота 90 см). Такий розмір клітки найбільш придатний, бо в малих клітках тушкани часто, плигаючи, калічать собі голову, хребет та ін. На підстилку клали вата, дно клітки посипали піском, в якому тушкан часто качався чи то грібся.

В перші дні неволі тушкан був занадто неспокійний, зовсім не підпускав до себе, гриз клітку, силкуючись вибратись на волю, й т. ін. Через місяць тушкан остільки звикся, що вже дозволяв гладити себе по спинці, його можна було вільно брати на руки, навіть їв тушкан сидячи на руках.

Вдень тушкан спав, просипаючись інколи на 1 — 2 години щоб поїсти, і знову засипав до вечора. По заході сонця тушкан просипався, не спав цілу ніч, ранком знову засипав о 4 — 5 годині.

В листопаді місяці в зв'язку з пониженням температури добовий режим тушкана порушився. Спочатку тушкан став засипати на цілу добу, потім спав по дві доби, в кінці листопада тушкан проспав підряд 4 доби. Виявлено, що тушкан засипав на довгий час лише тоді, коли температура в кімнаті знижувалася до 13° — 14° С. При температурі 16° — 17° С тушкан не засипав (надовго) навіть в грудні місяці, коли надворі стояли морози. Так тушкан не спав (в розумінні зимової сп'ячки) з 1.XII по 18.XII при кімнатній температурі 16° С, спав з 18.XII по 22.XII при $t = 14^{\circ}$ С і знову не спав з 22. XII по 10. I при $t = 15^{\circ}$ С¹⁾.

Їв тушкан в неволі різне зерно: овес, ячмінь, пшеницю, їв моркву, картоплю, капусту, хліб, пив також воду. На добу тушкан пересічно з'їдав 25 грамів зерна. Зерно ніколи не поїдалось до решти, а лише — „вишолушувалося“ — як про це й зазначає також Б. К. Фенюк.

Автор і надалі має переводити спостереження за тушканом у неволі, а тому на цей раз подає лише попередні відомості.

¹⁾ З авторового щоденника.

Leporidae.—Зайці

35. *Lepus europeus* Pall.—Заєць сірий

На Полтавщині сірий заєць досить розповсюджений. За даними округової спілки мисливців, за 4 роки прийнято 43 $\frac{1}{2}$ тисячі заєчих шкурок. З цієї кількості припадає на 1925/26 рік 688 шкурок, а на 1927/28 р.—22000 шкурок. Одною з причин такого хитання щодо кількості зайців за останні роки є те, що в 1924/25 р. в зв'язку з хворобою бугорчаткою зайців багато вимерло. Між іншим в останньому 1929 р. теж спостерігається поодинокі екземпляри зайців, хворих на бугорчатку.

Можна вважати, що зайці Полтавщини належать до підвидіни *Lepus europeus tesquorum* Ognev.

Carnivora.—Хижак

36. *Meles meles* L.—Борсук

На Полтавщині борсук досить розповсюджений, додержується великих лісів (Диканського, Перещепинського, Мотенського, Гадяцького та ін.). В кол. Гадяцькому повіті, в Чернещині, водиться так багато борсуків, що там є місце, назване з цієї причини — „Борсучий горб“.

37. *Martes martes* L.—Куниця лісова

На Полтавщині лісова куниця зустрічається тепер дуже рідко. За даними Гавриленка М. І. (3), ця куниця зустрічається головним чином в лісах кол. Гадяцького та Зіньківського повітів.

38. *Martes foina* Erx.—Куниця кам'яна або білагорла

На Полтавщині кам'яна куниця зустрічається частіше від попередньої. Кам'яну куницю автор спостерігав в Диканському лісі (заказник Парасоцке). В Полт. держ. музеї є один екземпляр цієї куниці.

39. *Lutreola lutreola* L.—Нірка

На Полтавщині нірка розповсюджена в достатній кількості. За даними Полт. окр. спілки мисливців за 3 роки прийнято 39 шкурок нірок. Селяни називають нірку водяним тхором, а подекуди — кунцею. Плутають ці дві тварини навіть мисливці, а це свідчить оскільки мало їм знайомі місцеві звірі.

40. *Putorius evermanni* Less.—Степовий тхір

В колекціях автора є два екз. з Червоноградщини за №№ 85, 86, обидва здобуті 6. VI—28 р. На Полтавщині степовий тхір поширений так в степовій, як і в лісостеповій частині.

41. *Putorius putorius* L.—Тхір лісовий

В колекціях Полтавського держмузею є 8 екз. лісового тхора, що були здобуті в самій Полтаві, за №№ 207, 115, 222, 173, 219, 220, 161, 81. Лісовий тхір досить поширений на Полтавщині, зустрічається частіше від попереднього.

42. *Vormela peregusna* Güld.—Перегузня, або тхір рябий

В 1928 р. в одного селянина з Чубарівки на Червоноградщині куплено дві шкурки перегузні, з яких одна схоронюється в Полтавському держмузеї, а друга передана М. І. Гавриленко до Київського Природничого музею. На Полтавщині, таким чином, перегузня зустрічається в Червоноградській окрузі, де в свій час її розповсюдження констатував також проф. Чернай. М. І. Гавриленко (3) теж вказує, що в червні 1913 р. перегузню здобуто біля с. Ганебного кол. Червоногр. повіту.

43. *Mustela nivalis* L.—Ласка

В авторових колекціях є 2 екз. з хут. Коновалівки на Червоноградщині за №№ 13 і 14. Обидва здобуті 9.VIII—27. На Полтавщині ласка досить поширена, спостерігається навіть в самій Полтаві.

44. *Mustela erminea* L.—Горностай

В Полтавському держмузеї є 1 екз. з Зінькова за № 324. На Полтавщині горностай досить розповсюджений.

45. *Lutra lutra* L.—Відниха

В колекціях Полтав. держмузею є 1 екз. з Брусії за № 172 — 21.VI — 28. На Полтавщині відниха зустрічається по великих річках, зокрема розповсюджена по річках Ворскла та Пслові. Відниха зустрічається також поблизу самої Полтави й у верхів'я річки Ворскли.

Canidae. — Собаки46. *Canis lupus* L.—Вовк звичайний

В свій час Кеслер К. Ф. констатує, що на Полтавщині, як і по всій Україні, вовки були досить поширені. Перед світовою війною вовки на Полтавщині майже були зникли, але за часи русько - німецької та горожанської війни остільки збільшилися знову, що тепер можуть бути названі подекуди звичайним звіром. За відомостями місцевих мисливців, в Груньському районі 1929 році спостерігається цілий виводок вовків (4 шт.).

47. *Vulpes vulpes* L.—Лисиця звичайна

На Полтавщині лисиці водяться в значній кількості. За останні 4 роки через Полтавську окрспілку мисливців перейшло 1222 лисячих шкурок. Можна гадати, що лисиці Полтавщини належать до підвидіни *Vulpes vulpes diluta* Ognev.

Artiodacyla. — Копитні48. *Capreolus capreolus* L.—Дика коза, або сарна звичайна

На Полтавщині дикі кози зустрічаються головним чином в Диканському та Гадяцькому лісах. Вчитель С. Химич розповідав, що в 1924 р. йому довелося не раз бачити в заповідникові — Гречанівщина — коло Гадяча — гурти диких

кіз (4—6 штук разом). В 1929 р. там же було знайдено дві мертвих кози, які були підстрілені браконьером. Шкурки цих кіз переходять в згаданого вчителя.

Полтавською спілкою мисливців разом з Держмузеем утворено в заповідникові Парасоцьке питомник, в якому тепер розводять диких кіз, щоб поширити їх потім в місцевих лісах Полтавщини.

ЛІТЕРАТУРА, ЩО БУЛА ВИКОРИСТАНА ПІДЧАС ОБРОБКИ МАТЕРІЯЛУ

1. А. А. Мигулин — „Млекопитающие Харьковской губернии“. Харьков. 1917.
2. А. А. Мигулин — „Мыши северо-восточной Украины“ (бывш. Харьк. губ.). Труды Харківського Т-ва Дослідників природи, т. 1, вип. 2. 1927.
3. Н. Гавриленко — „Опыт систематического каталога зверей Полтавщины“. Изд. Полтав. Союза Охотников. 1928.
4. А. А. Мигулин — „Обзор грызунов Украины“. Збірник матеріалів у справі вибавлення шкідників за 1927/28 р.
5. О. Мигулин — „Шкідливі й корисні звіри України“. Радянський Селянин. Харків. 1927.
6. С. О. Огнев — „Звери Восточной Европы и Северной Азии“, том I. 1927. Гос. Изд. Москва — Ленинград. 1928.
7. С. И. Огнєви и К. А. Воробьев — „Фауна позвоночных Воронежской губернии“. Новая Деревня. Москва. 1924.
8. С. И. Огнев — „Опыт описания фауны Московской губернии“. Т. 1. Москва. 1913.
9. М. Гавриленко — „Короткий географічний нарис“. Збірник Полтавщини, т. 2. Полтава. 1927.
10. С. Іллічевський — „Схематичний огляд флори“. Збірник Полтавщини, т. 2. Полтава. 1927. Стор. 82.
- ✓ 11. А. Чернай — „Фауна Харьковской губернии и прилежащих к ней мест“. Вып. 2. Фауна млекопитающих и птиц. Харьков. 1853.
- 12. В. В. Переверзиев — „К вопросу о систематическом положении Харьковских лесных мышей“. Бюллетень о вредителях сел. - хоз. 1915. № 3, ст. 14.
- 13. А. Браунер — „Млекопитающие Новороссии и Крыма“. Семейство Muridae. Крысы волящиеся в г. Одесе. Одеса 1906.
14. А. А. Браунер — „Летучие мыши Крыма“. Симферополь. 1912.
15. В. Г. Аверин — „Краткий обзор вредных и полезных млекопитающих Харьковской губернии“. Харьков. 1915.
16. А. Мигулин — „Нахождение вечерницы большой *Nyctalus maximus* Fat в пределах Харьковской губернии“. Харьков. 1915. № 5. Бюлл. о вред. С.-Х. Харьк.

17. Бихнер — „Млекопитающие“. Брокгауз и Ефрон.
18. К. Ф. Кеслер — „Естественная история губерний Киевского учебного округа“. Зоология. Киев. 1851.
19. И. Г. Підоплічка — „Дрібні мамологічні замітки“. Листок боротьби з шкідниками, № 3. 1925. Киев.
20. В. П. Храневич — „Нарис фауны Поділля“. Ч. 1. Ссавці та птахи. Вінниця. 1925 - 26.
21. Н. В. Шарлемань — „Млекопитающие окрестностей Киева“. Материалы к познанию фауны юго - западной России“. № 1. 1915.
- ◆ 22. Фененко — „Бобры в Полтавской губернии“. Москва. 1914.
23. А. А. Браунер — „Млекопитающие южной России“. Крысы, водящиеся в Одессе. Запад. новор. общ. ест., т. 30. 1907.
24. І. Підоплічка — „Хом'яки виду“ *Cricetulus migratorius* Pall. Труды фізично - математичного відділу, том VI. Вип. 3. 1928. Збірник праць зоологічного музею, ч. 5. Ст. 411.
25. Шарлемань — „До фауны Переясловщини“. Щорічник Полтав. Народ. Природ. Музею. 1919. Стор. 15.
26. Б. С. Виноградов — „Нахождение рода *Pitymys* Мс. Murtrie в южной России. Изв. Ленинград. Обл. Сказра III, 1922, г. Ленинград.
27. Б. К. Фенюк — „К биологии тушканчиков“. Материалы к познанию фауны нижнего Поволжья. Вып. II. Саратов. 1928.

ЗМІСТ

	Ст р.
Баскін, Б. Л. До будови статевої системи <i>Chaetogaster crystallinus</i> Vejd.	5
Baskin, B. Zum Bau des Geschlechtssystems von <i>Chaetogaster crystallinus</i> Vejd.	5
Зіверт, М. В. Дальші дані з фавни Eucorperoda басейну річки Дінця .	9
Siewerth, M. W. Weitere Angaben über Eucorperodafauna im Donetz-becken	9
Зубко, Я. П. Матеріяли до вивчення фавни ссавців Полтавщини . .	21
Subko, J. P. Materialien zur Fauna der Säugetiere des Poltawakreises .	21
Кузнецова, М. П. Дещо про вплив поліхлоридів на організм (По-переднє повідомлення)	53
Kousnetzowa, M. P. Über den Einfluss sogen. Polychloride auf den Organismus (Vorläufige Mitteilung)	53
Мілютін, М. Г. Матеріяли до фавни Mammalia Дніпропетровської округи	77
Miliutjn, N. G. Materialien zur Fauna der Säugetiere des Dnjepropet-rowschen Kreises	77
Нагорний, О. В., проф. Сучасний стан питання про трупне задубіння .	113
Nagorny, A. W. Prof. Über die Totenstarre	113
Баскін, Б. Л. До будови кровотечної системи <i>Aelosoma tenuidorsum</i> Baskin	149
Baskin. Zum Bau des Blutgefüssystem von <i>Aelosoma tenuidorsum</i> Baskin	149